

РЕФЛЕКСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

REFLECTIVE TECHNOLOGIES AS AN INNOVATIVE TOOL FOR THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

У статті доведено, що підвищення якості освіти є пріоритетним завданням сучасного суспільства, вирішення якого актуалізує застосування рефлексивного і технологічного підходів у вищій педагогічній освіті. Продемонстровано, що їх органічне поєднання уможливорюється появою рефлексивних технологій, здатних значно покращити ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців зокрема й педагогічної галузі, здатних до продуктивного розв'язання суспільних, професійних і особистісних проблем, ефективного здійснення, аналізу, прогнозування та проектування педагогічної діяльності. Мета статті полягає у визначенні сутності рефлексивної технології як категорії новочасного наукового дискурсу й доведенні інноваційного потенціалу рефлексивних технологій як сучасного інструментарію професійної підготовки майбутніх педагогів.

За результатами аналізу наукових джерел уточнено зміст понять «рефлексія», «педагогічна рефлексія», технологія, педагогічна (освітня) технологія. Виокремлено такі визначальні властивості педагогічних технологій, як гарантована результативність, керованість, алгоритмізованість, системність, вимірюваність, відтворюваність. Рефлексивні технології потрактовано як різновид освітніх (педагогічних) технологій, що ініціюють рефлексивний потенціал педагогів і здобувачів освіти як свідомих активних суб'єктів освітнього процесу. Висвітлено, що до рефлексивних належать технології самопізнання, самооцінки, самовизначення, самоактуалізації й саморозвитку; схарактеризовано їх особливості і значення в професійному становленні майбутнього педагога в умовах сучасної вищої професійно-педагогічної освіти.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, технологія, педагогічна (освітня) технологія, рефлексивна технологія, технологічний підхід, рефлексивний підхід, май-

бутній педагог, вища освіта, професійна підготовка.

The article proves that improving the quality of education is a priority task of modern society, the solution of which actualizes the application of reflective and technological approaches in higher pedagogical education. It has been demonstrated that their organic combination is made possible by the emergence of reflexive technologies capable of significantly improving the effectiveness of professional training of future specialists, in particular in the field of pedagogy, capable of productively solving social, professional and personal problems, effective implementation, analysis, forecasting and design of pedagogical activities. The purpose of the article is to define the essence of reflective technology as a category of modern scientific discourse and to prove the innovative potential of reflective technologies as a modern toolkit for professional training of future teachers.

Based on the results of the analysis of scientific sources, the content of the concepts "reflection" and "pedagogical reflection", technology, pedagogical (educational) technology was clarified. Such defining properties of pedagogical technologies as guaranteed effectiveness, manageability, algorithmization, systematicity, measurability, and reproducibility are singled out. Reflective technologies are interpreted as a type of educational (pedagogical) technologies that initiate the reflective potential of teachers and education seekers as conscious active subjects of the educational process. It is highlighted that reflexive technologies include self-knowledge, self-evaluation, self-determination, self-actualization, and self-development; their features and importance in the professional formation of the future teacher in the conditions of modern higher professional and pedagogical education are characterized.

Key words: reflection, pedagogical reflection, technology, pedagogical (educational) technology, reflective technology, technological approach, reflective approach, future teacher, higher education, professional training.

УДК 316.422:378:37.011.3-051-027.561 (045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.18>

Фань Пейсі,
аспірант кафедри педагогіки
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток сучасної педагогічної освіти у швидкоплинних умовах сьогодення, зміна знаннєвої (інформаційної) парадигми культуровідповідною особистісно зорієнтованою, неможливі без обґрунтування та застосування інноваційних підходів, розроблення й упровадження відповідних їм педагогічних технологій, що забезпечують особистісне і професійне становлення здобувачів освіти як ініціативних суб'єктів освітнього процесу. Одним із таких інноваційних методологічних підходів є рефлексивний, проектування та реалізація якого в освітньому процесі закладів вищої освіти забезпечує підготовку здатних до ефективного здійснення, аналізу, прогнозування та проектування педагогічної діяльності фахівців

і відбувається в межах відповідних методик і технологій, що інтенсивно розробляються у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, продукуються освітянами-практиками. У зв'язку з цим актуальним є дослідження рефлексивних технологій як інноваційного інструментарію професійної підготовки майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феноменології рефлексії, рефлексивності започатковано в античні часи (Аристотель, Платон, Сократ та ін.). Фундаменталізація зазначеної категорії як «смыслового центру всієї людської реальності» [5, с. 135] здійснена завдяки науковому доробку Р. Гегеля, В. Джемса, Р. Декарта, І. Канта, Г. Лейбніца, Дж. Локка, Б. Спінози, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга та інших філософів.

Набуття рефлексією як науковою категорією ознак міждисциплінарності підтверджується становленням її предметом дослідження не лише філософських, а й психолого-педагогічних, соціологічних та цілого спектру інших наук гуманітарної сфери. Так, психологічний контекст зазначеного феномену досліджено в працях М. Боришевського, А. Буземана, О. Варламова, Р. Віклунда, Т. Комар, Г. Костюка, І. Котик, О. Лосева, С. Максименка, Д. Міченбаума, Дж. Муна, Л. Найдьонової, Р. Павелківа, Ж. Піаже, Н. Пов'якель, Г. Похмелкіної, О. Растянікова, О. Саннікової, О. Степанова, Т. Ньюкома, Дж. Холмса, Ч. Хоппера, Х. Чанга, І. Яворської-Ветрової, Т. Яценко та ін. Педагогічні аспекти рефлексії та феномени, пов'язані з цим явищем розглянуто К. Вербовою, А. Веремчук, І. Зязюном, С. Кондратьєвою, В. Кривошеєвим, Ю. Кулюткіним, О. Пехотою, Л. Перміною, Є. Петрушихіною, О. Савченко та ін.

Проблеми технологізації сучасної освіти розкрито в дослідженнях А. Арістової, О. Барановської, Х. Бахтіярової, Н. Бібік, Д. Блума, Г. Васьківської, Г. Гейса, Н. Головка, І. Дячківської, І. Єрмакова, В. Кизенка, І. Княжевої, С. Косянчука, В. Кременя, А. Ламсдея, В. Лозгової, О. Ляшенка, П. Мітчелла, В. Паламарчук, О. Пехоти, І. Прокопенка, Г. Селевка, Р. Томаса, О. Топузова, Д. Фінні та інших учених. З'ясовано, що основною вимогою до інноваційних педагогічних технологій є їх гуманістичний, людиноцентризований характер (Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, М. Дернова, І. Дичківська, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). Рефлексія як сенсовий фундамент технологій освіти, спрямованих на активізацію ціннісно-сислової сфери особистості, позиціонована в працях С. Безбородих, О. Белової, О. Висоцького, В. Вихруц, С. Кузікової, О. Хоріної, Є. Федорової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас рефлексивні технології потребують подальшого осмислення й обґрунтування педагогічною наукою, так само, як недостатнім поки що є їх застосування в освітньому процесі сучасної вищої професійно-педагогічної школи.

Мета статті полягає у визначенні сутності рефлексивної технології як категорії новочасного наукового дискурсу й доведенні інноваційного потенціалу рефлексивних технологій як сучасного інструментарію професійної підготовки майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Серед цілого спектру сучасних підходів у вищій педагогічній освіті все більшої актуальності набувають рефлексивний і технологічний. Їх поєднання дозволило ввести в науковий обіг і практику освітнього процесу рефлексивні технології. З'ясування сутнісних характеристик феномену «рефлексивна технологія» потребує визначення понять, що його утворюють. Розпочнемо з окреслення термінологічного

значення феномену «рефлексія» (у буквальному перекладі з латини reflexio – звернення назад). Вивчення його генези приводить до Дж.Локка, який тлумачив рефлексію як пізнавальну діяльність, провідною рисою якої є усвідомленість. Дослідження психологічних аспектів цього феномену як фундаментальної здатності людської свідомості започатковано А. Буземаном. Досить поширеним до сьогодні залишається розуміння рефлексії як специфічного процесу пізнання особистістю своїх внутрішніх психічних актів, станів і процесів (мислення, свідомості, почуттів тощо) і способів здійснення життєдіяльності (Г. Балл, Р. Віклунд, Л. Виготський, Е. Дінер, Д. Міченбаум, Н. Михальченко, В. Столін та ін.). На опосередкованість та узагальненість цього процесу звертав увагу Г. Костюк [6].

Сучасні психологічні дослідження переважно спрямовані на вивчення рефлексії в особистісному (саморефлексія як інструмент самопізнання, самоорганізації, самоконтролю, самовиховання і саморозвитку особистості), комунікативному (як процес взаєморефлексії, взаємопізнання, що передбачає усвідомлення особливостей внутрішнього світу учасників взаємодії), інтелектуальному («мислення про мислення» задля його вдосконалення) й кооперативному (як «вивільнення суб'єкта з процесу діяльності, як його «вихід» у зовнішню позицію стосовно цієї діяльності» [9, с. 90]) аспектах.

Вслід за Р. Павелків розуміємо рефлексію як механізм самосвідомості, «особливий дослідницький акт, що спрямовує людину на осмислення й усвідомлення власних форм свідомості з метою предметного розгляду знання про себе та інших людей, критичного аналізу його змісту й методів пізнання» [9, с. 84].

У педагогічному дискурсі існує термін «педагогічна рефлексія», що звертає увагу саме на контекст його застосування в площині професійно-педагогічної діяльності й характеристики особистісних досягнень педагогів. У цьому зв'язку виділяються такі характерологічні особливості феномену «педагогічна рефлексія», як-от:

- інструмент професійної самосвідомості;
- чинник професійного становлення;
- механізм педагогічної взаємодії;
- системоутворювальна особистісна властивість;
- результат самооцінювання, усвідомлення набутого досвіду професійно-педагогічної діяльності;
- сутнісний складник педагогічного спілкування та міжособистісного сприйняття;
- інструмент формування і збагачення «образу «Я»;
- процес самоідентифікації, що відбувається через і завдяки ідентифікації особистості зі змістом і суб'єктами педагогічної взаємодії, засобами, моделями, технологіями і методами вирішення педагогічних завдань, їх ретроспективного аналізу [4; 5].

Набуття здатності до педагогічної рефлексії відбувається поетапно. Початковим є репродуктивний рівень, якому властиві такі ознаки, як спроможність суб'єктивно оцінювати особливості учасників педагогічної взаємодії, педагогічні проблеми, реальні можливості вирішення яких частіше перебільшуються. Наступним етапом розвитку здатності майбутнього педагога до педагогічної рефлексії є аналітичний, набуття якого характеризується можливістю реального оцінювання педагогічних ситуацій, суб'єктив оцінювання процесу на основі набутих алгоритмів самоспостереження та інших елементарних дослідницьких інструментів. Досягнення прогностичного рівня педагогічної рефлексії маркується змогою самостійно обирати на основі адекватного розуміння внутрішнього світу учнів, себе, своїх можливостей, педагогічних проблем і завдань, прогнозування можливих варіантів їх розгортання, шляхи їх оптимального вирішення. Найвищим рівнем розвитку педагогічної рефлексії вважається філософсько-конструктивний, досягнення якого забезпечує здобувачу освіти здатність визначати «соціальні, загальнолюдські сенси і контексти своєї майбутньої професійної діяльності» [5, с. 137].

Наступним феноменом, що потребує понятійного уточнення, є технологія. У найширшому розумінні (від давньогрецького «*techne*» – «мистецтво, ремесло, майстерність, техніка» і «*logos*» – «наука, слово») воно визначається як сукупність знань про можливості здійснення різних виробничих процесів (оброблення, переробка тощо) [13]. Екстраполяція цього поняття в освітню площину спричинено усвідомленням необхідності надання освітнім явищам і процесам більш гарантованої результативності, ознак керованості, алгоритмізованості, системності, вимірюваності й відтворюваності.

Сьогодні в науковому дискурсі активно використовують такі поняття, як «педагогічна технологія», «освітня технологія», «технологія виховання», «технологія навчання» тощо.

У педагогічному словнику С. Гончаренка наведено визначення поняття «технологія навчання», запропоноване ЮНЕСКО – як «системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти». Воно конкретизоване і як «галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які припускають їх оцінювання» [3, с. 331].

Усвідомлюючи цілісність освітнього процесу і вважаючи досить близькими за значенням терміни «педагогічна технологія» й «освітня технологія», проаналізуємо їх сутність і дамо їм якісну характеристику.

Принадно зауважимо, що попри широке розповсюдження і багаторічне застосування в науковому дискурсі зазначених понять і досі не існує єдиного підходу до їх трактування. Наразі налічується близько трьох сотень визначень дефініції «педагогічні (освітні) технології». Нам імпонує запропонована українськими науковцями класифікація підходів щодо трактування зазначеного поняття:

- як наука, галузь педагогічного знання;
- як відкрита педагогічна (освітня) система;
- інноваційний засіб навчання;
- сукупність (система) послідовних дій;
- алгоритмізована модель (проєкт) освітнього процесу [12, с. 6–7].

Зважаючи на наявні підходи, вважаємо оптимальним визначення педагогічної (освітньої) технології, запропоноване М. Михайліченко та Я. Рудик: «створена адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтована навчально-виховна система соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку людини в освітній установі, яка, внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість оптимального відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога» [8, с. 39].

Звернення до рефлексії як основи інноваційних освітніх технологій спричинено усвідомленням необхідності активізації ціннісно-сислової сфери здобувачів освіти, їх самосвідомості, створення умов для самоорганізації і саморозвитку майбутніх фахівців. Водночас технологічний підхід надає цьому процесу ознак запрограмованої результативності, алгоритмічності, керованості й вимірюваності. Органічність і ресурсність такому поєднанню надає і властивий рефлексії механізм (алгоритм) її здійснення. Учені вирізняють таку послідовність дії цього механізму: рефлексивний висновок про необхідність запуску рефлексії як оптимального інструменту пізнання і самопізнання; інтенціональність як виокремлення і спрямованість на певний досліджуваний об'єкт; «первинна категоризація», що передбачає селекцію оптимальних засобів рефлексивного аналізу; побудова системи рефлексивних засобів, «схематизація рефлексивного змісту» через застосування мовних конструкцій та інших знакових інструментів і нарешті «об'єктивізація рефлексивного опису» через оцінювання отриманих результатів у сенсі задоволеності ними особистості. У разі незадоволеності отриманими результатами цей етап стає стимулом для запуску повторного циклу [10].

Поняття «рефлексивна технологія» наразі залишається на етапі свого становлення. О. Хоріною

воно визначається як «добре усвідомлена, послідовна діяльність, що складається зі складників та спрямована на розвиток ефективності або вдосконалення схожих дій в іншій царині». Учена наголошує на рефлексивній позиції автора і учасників такої технології, що забезпечує усвідомленість і планомірність їхньої діяльності [11, с. 136].

Запропоноване О. Висоцьким трактування рефлексивних технологій як таких, що спрямовані на формування рефлексивних навичок суб'єктів освітнього процесу [2, с. 69] вважаємо дещо звуженим. Водночас підтримуємо автора в тому, що вони спрямовані на надання освітньому процесу рис оптимальної раціональності, а його суб'єктам – осмисленості й умотивованості.

Рефлексивні технології тлумачимо як різновид освітніх (педагогічних) технологій, що ініціюють рефлексивний потенціал педагогів і здобувачів освіти як свідомих активних суб'єктів освітнього процесу. До рефлексивних зазвичай відносять технології самопізнання, самооцінки, самовизначення, самоактуалізації й саморозвитку [1]. До таких технологій зокрема належать діалогічні технології, технологія диференціованого навчання, технологія дидактичної підтримки, організації рефлексивної діяльності, формування рефлексивних умінь, технологію супроводу освітніх реформ тощо.

Природно маючи всі основні особливості освітніх технологій, згадані нами вище, виокремимо також і характерні рефлексивним технологіям властивості: людиноцентризм; групова співтворчість; зорієнтованість на ціннісно-сміслові особливості здобувачів освіти; партнерська взаємодія; урахування і використання в освітньому процесі життєвого досвіду, індивідуальних можливостей, особистісних і професійних запитів його учасників; формування і розвиток позитивного емоційно-особистісного ставлення до себе, власної діяльності і довкілля, що оточує; наявність умов для самовизначення, творчого самовираження і самовдосконалення суб'єктів освітнього процесу.

Висновки. Отже, рефлексивні технології як особливий вид інноваційних педагогічних (освітніх) технологій утворюють перспективний інструментарій вищої професійно-педагогічної освіти, оскільки забезпечують організацію освітнього процесу, орієнтованого на смисловий розвиток здобувачів освіти, ініціюючи їхню умотивованість, забезпечуючи індивідуальний вибір, створюючи умови для

самоорганізації, самоконтролю, самовиховання і саморозвитку особистості майбутнього педагога.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безбородих С.М. Використання рефлексивних технологій в професійній підготовці майбутніх педагогів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2019. № 1 (324) березень. Ч. 2. С. 178–185.
2. Висоцький О.Ю. Рефлексивні технології як засіб формування навичок англomовного академічного письма. *Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф.* 29 квітня 2020 р., м. Дніпро: СПД «Охотнік» 2020. С. 69–71.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
4. Городиська О.М. Формування педагогічної рефлексії вчителя. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філологія. Педагогіка. 2015. /Вип. 6. С. 28–33.
5. Княжева І.А. Педагогічна рефлексія як чинник професійного становлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 2 (65), травень 2019. С. 135–139.
6. Костюк Г.С. Навчання і психічний розвиток учнів. *Психологічна наука, вчитель, учень*. Київ, 1979. С. 19–32.
7. Кузікова С.Б., Федорова Є.В. Рефлексивні технології у дискурсі самотворення особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 1(1). С. 45–50.
8. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Освітні технології: навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
9. Павелків Р.В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. 2019. Випуск 8(37) «Серія «Соціальні та поведінкові науки». С. 84–98.
10. Степанов О.М. Рефлексія: психологічна енциклопедія: А-Я. Київ: Академвидав, 2006. 300 с.
11. Хоріна О.І. Особливості конструювання рефлексивної технології супроводу освітніх та суспільних реформ (практичний аспект). *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2016. Вип. 2. С. 131–140.
12. Янкович О.І., Беднарек Ю., Анджеевська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ імені В.Гнатюка, 2015. 212 с.
13. Salomon J. What is Technology? The Issue of its origins and definitions. *History and technology*. 1984, Vol. 1. P. 113–156.